

УДК 821.161.2–94Єфремов

Мемуари Сергія Єфремова про заснування перших українськомовних видань

Олександр ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Національний університет
водного господарства
та природокористуваннявул. Соборна, 11,
33000, Рівне, Україна

halich48@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–5926–0726

© Галич О., 2021

Революційні події 1905 року в Росії радикалізували настрої в середовищі української інтелігенції, додавши оптимізму на появу української преси на підросійських землях України.

Метою статті є на матеріалі мемуарів С. Єфремова 1920 — 1921 років з'ясувати його власну роль та роль інших українських діячів у створенні перших українськомовних періодичних видань на теренах підросійської України.

На наддніпрянській Україні спочатку з'явилася публіцистика українською мовою. С. Єфремов у спогадах гордився власною першою публіцистичною працею рідною мовою, надрукованою в російськомовній газеті «Киевские Отклики», що отримала схвальні відгуки не лише в наддніпрянській Україні, а й на Галичині, про що свідчив відгук І. Франка. Далі постало питання створення газети українською мовою. Під час наради в будинку Є. Чикаленка було вирішено взятися за підготовку випуску газети. Планувалося розв'язати цю проблему швидко. Було попередньо розподілено посади: С. Єфремов повинен був стати редактором видання. Саме йому доручили скласти кошторис газети, а також визначитися з назвою, знайти співробітників. Розглянувши декілька пропозицій, газету вирішили назвати «Громадське Слово». Крім того, автор спогадів запропонував видавати журнал «Нове Життя». Згодом домовилися, що С. Єфремов стане редактором місячника, а Ф. Матушевському буде доручено редагувати газету. Була підготовлена програма обох видань. Однак дозволу на газету та журнал українською мовою з першої спроби отримати не вдалося, оскільки в програмі видань владою були знайдені нібито заклики до зміни існуючого ладу. С. Єфремов згадав, що за дозволом довелося звернутися вдруге, змінивши назви на «Громадську Думку» та «Нову Громаду». Коли нарешті отримали дозвіл, то підготовка першого числа українськомовної газети сприймалася в колективі як свято. С. Єфремов сам вичитав коректи до першого числа газети, що з'явилася друком 31 грудня 1905 року. Однак відзначити цю подію автор мемуарів не зміг, цього дня він уже перебував в ув'язненні. Перша українськомовна газета проіснувала до 18 серпня 1906 року. У цьому ж році вийшло 12 чисел журналу «Нова Громада», де були розміщені матеріали, написані С. Єфремовим у царській тюрмі. Мемуари цього автора суттєво розширюють знання з історії української журналістики початку ХХ століття.

Ключові слова: мемуари, газети, журнали, «Громадська Думка», «Нова Громада».

SERGII EFREMOV'S MEMOIRS ON THE ESTABLISHMENT OF THE FIRST UKRAINIAN-LANGUAGE PUBLICATIONS

Oleksandr Halych

Doctor of Philology, Professor
National University of Water and Environmental Engineering
11, Soborna St., 33000, Rivne, Ukraine
e-mail: halich48@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-5926-0726

The revolutionary events of 1905 in Russia radicalized the mood among the Ukrainian intelligentsia, adding optimism to the Ukrainian press emergence in the sub-Russian lands of Ukraine.

The purpose of the article is to find out on the basis of S. Efremov's memoirs of 1920–1921, his role and the role of other Ukrainian figures in the creation of the first Ukrainian-language periodicals in sub-Russian Ukraine.

Ukrainian-language publicism first appeared in Dnieper Ukraine (Naddniprianschyna). In his memoirs, S. Efremov was proud of his first publicistic work in his native language, published in the Russian-language newspaper "Kievskie Otkliki" ("Kyiv Reviews"), which received positive reviews not only in Dnieper Ukraine but also in Galicia, as evidenced by Ivan Franko's response. Then arose the question of creating a newspaper in the Ukrainian language. During the meeting in E. Chykalenko's house, it was decided to take up the preparation for the publication of the newspaper. It was planned to solve this problem quickly. Positions were previously distributed: S. Efremov was to become the editor of the publication. It was he who was instructed to estimate the newspaper, as well as decide on the name, find employees. Having considered several proposals, they decided to call the newspaper "Hromadske Slovo" ("Public Word"). In addition, the author of the memoirs proposed publishing the magazine "New Life." Subsequently, it was agreed that S. Efremov would become the editor of the monthly, and F. Matushevskiy would be entrusted with editing the newspaper. The program of both editions was prepared. However, permission for the newspaper and journal in Ukrainian was not obtained on the first attempt, as the authorities allegedly found calls for a change in the existing system in the program of publications. S. Efremov mentioned that he had to apply for permission a second time, changing the names to "Hromadska Dumka" ("Public Thought") and "Nova Hromada" ("New Community"). When they finally got permission, the preparation of the first issue of the Ukrainian-language newspaper was perceived by the team as a holiday. S. Efremov himself proofread the corrections to the first issue of the newspaper, which appeared in print on December 31, 1905. However, the author of the memoirs could not celebrate this event. He had already been in prison that day. The first Ukrainian-language newspaper existed until August 18, 1906. In the same year, 12 issues of the "Nova Hromada" ("New Community") journal were published, which also included the materials written by S. Efremov in the tsar's prison. The memoirs of this author significantly expand the knowledge of Ukrainian journalism history of the early twentieth century.

Keywords: memoirs, newspapers, journals, "Hromadska Dumka", "Nova Hromada".

Актуальність проблеми

Минуло століття з часу написання мемуарів С. Єфремова. За цей період суттєво змінилася література. Замість класичної художньої літератури або белетристики, що посідала провідні позиції в XIX столітті, на зміну їй прийшла документальна література. Хоча документалістика або література non fiction — не є відкриттям новітніх часів, вона мала місце в історії літератури й раніше, зокрема в центрі нашої розмови лежить цикл нарисів «Про дні минулі (спогади)» С. Єфремова, написаний у 1920–1921 роки, коли їхній автор, відомий український вчений, академік, був нелегалом, переховуючись у знайомих у Києві та поблизу нього від переслідувань радянської влади.

Постановка проблеми

Про юнацький щоденник Сергія Єфремова нам уже доводилося писати в «Українському Інформаційному Просторі» (Галич, 2020a). Також у цьому ж виданні з'явилися наші статті про журнал «Киевская Старина» в мемуарній рецепції згаданого автора (Галич, 2020b) та про роль періодики в становленні україноцентричних світоглядних позицій у дитячі, юнацькі та молоді літа автора (Галич, 2021a). Однак у спогадах цього видатного вченого було порушено також чимало інших проблем, розв'язання яких може бути продуктивним для фахівців, що вивчають історію української журналістики. Для подальшого аналізу ми обрали ті місця в спогадах С. Єфремова, де йдеться про створення в підросійській Україні перших періодичних видань рідною мовою.

Стан вивчення проблеми

В історії української літератури мемуари присутні вже тисячу років. У XX столітті вони стали суттєвим компонентом новітньої документальної літератури, чії позиції суттєво посилилися в XXI ст. Документалістика є об'єктом нашої уваги вже не одне десятиліття (Галич, 1991; 2001; 2008; 2011; 2013a; 2013b; 2015), однак спогади С. Єфремова перебувають досі на наукових маргінесах, і це при тому, що про самого вченого є чимало розвідок, особливо здійснених в останні десятиліття. Передусім треба зазначити монографію О. Меленчук (2013). Мемуари ж С. Єфремова нам уже доводилося вивчати (Галич, 2020a; 2020b; 2020c; 2021a; 2021b). Ця публікація є продовженням циклу статей про спогади відомого вченого, журналіста й літературознавця. Варто взяти до уваги ще і працю В. Галич (2021), у якій розглядалася співпраця С. Єфремова із західноукраїнськими періодичними виданнями, здійснена на матеріалі його спогадів «Про дні минулі (спогади)».

Об'єкт вивчення

Мемуари «Про дні минулі (спогади)» С. Єфремова, що були написані в 1920 — поч. 1921 рр., є об'єктом вивчення в цій статті. Серед

низки проблем, порушених у спогадах, нас цікавить питання, як під впливом революційних подій у Росії 1905 року з'явилася перша українськомовна періодика, хто був її зачинателями, та яку роль у цьому процесі відіграв особисто С. Єфремов.

Завдання статті

На матеріалі мемуарів С. Єфремова 1920 — 1921 років з'ясувати його власну роль та роль інших відомих українських діячів (Б. Грінченка, Є. Чикаленка, В. Леонтовича, В. Симиренка) у створенні перших українськомовних періодичних видань (газети «Громадська Думка», журналу «Нова Громада») на теренах підросійської України.

Виклад матеріалу

Революційні події 1905 року в Росії призвели до радикалізації настроїв у середовищі української інтелігенції, у якої з'явилася надія на швидкі зміни.

С. Єфремов, згадуючи той рік, писав: «... Ввесь 1905 рік, а надто ті місяці, що довели безпосередньо до 17 жовтня, уявляються мені немов як один день — ясний, блискучий, осяйний, соняшним промінням залитий, духом перемоги осяйний, п'янким повітрям волі напоєний, од перемоги до перемоги посходований» (Єфремов, 2011, с. 594). Сам науковець і журналіст постійно перебував у великому напруженні та невпинній праці: «Напруження енергії й захоплення роботою доходило тоді до найвищого стопня. Буквально не було коли і вгору глянути, не було часу озирнутися навкруги та зміркувати, що і як краще зробити» (Єфремов, 2011, с. 594). Зайнятий справами, С. Єфремов щодня бігав містом, зустрічався з людьми, читав коректи статей, відповідав на листи...

Події 1905 року в Російській імперії дали надії українській інтелігенції на появу рідного слова в газетах і журналах на наддніпрянських землях України, адже до цього його практично не існувало в пресі.

Досить зазначити, що все ХІХ століття виявилось надзвичайно важким для українського слова в журналістиці. Її зародження в Харкові на початку століття було російськомовним. Саме такою була перша газета на підросійській території України «Харьковский еженедельник», що проіснувала з 4 травня до 20 липня 1820 року. Подальші харківські видання («Харьковский Демокрит», «Украинский вестник», «Харьковский домовод», «Харьковские известия», «Украинский журнал», «Украинский альманах», «Утренняя звезда») також були російськомовними. Проте уже в «Харьковском Демокрите» в поемі В. Масловича «Заснування Харкова» з'явилася українська мова. Нею спілкувалися герої поеми наймит Яків і його кохана донька господаря Гапка. Цей же автор, він же видавець журналу, надрукував також власний вірш українською мовою «Від'їзд студента». Проте це були

поодинокі винятки. Усі губернські газети Російської імперії, що видавалися в межах українських земель, були позбавлені матеріалів українською мовою. Альманахова журналістика, що була започаткована в Україні в 30-х роках XIX ст., і виходила з перервами до кінця століття, не дала можливості остаточно зникнути українській мові у вітчизняній журналістиці на підросійській території України. Художні твори в численних альманахах («Украинский альманах», «Утренняя звезда», «Сніп», «Молодик», «Киевлянин», «Южный русский сборник», «Записки о Южной Руси», «Луна», «Нива», «Складка» та ін.), які цензура дозволяла видавати, друкувалися українською мовою, а публіцистика, наукові дослідження, критичні праці — переважно російською. Чи не єдиним позитивним моментом у розвитку української журналістики є видання в Санкт-Петербурзі журналу «Основа», першого і єдиного на все XIX століття періодичного видання, що видавався із січня 1861 року до жовтня 1862 року. Часопис виходив українською та російською мовами. І. Михайлин у цьому зв'язку писав: «Перша вживалася переважно для публікацій художніх творів, друга — наукових досліджень, публіцистичних праць; нею ж писалися полемічні статті, спрямовані на обґрунтування української ідеї й захист позиції журналу в різноманітних питаннях. Але з часом, у міру тривалості видання й формування кола його читачів, питома вага української мови відчутно зростає: нею друкувалися листи читачів, хроніка, природничі статті. Тобто намічалася стійка тенденція до перетворення «Основи» на український журнал не лише за напрямом (яким він був), але й за мовою (яким він не був, але прагнув стати)» (Михайлин, 2003, с. 164).

Потім були Валуєвський циркуляр (1863 р.), Емський указ (1876 р.), що унеможливили розвиток української журналістики в межах Російської імперії. Суттєвих змін українське слово зазнало лише на початку XX ст., коли царизм під впливом подій революції 1905 року пішов на суттєві поступки.

С. Єфремов у спогадах зазначав, що спершу одним із варіантів стала публіцистика українською мовою. Нам уже доводилося писати про те, як автор мемуарів із великою гордістю згадував про свою першу публіцистичну працю рідною мовою, що була надрукована на сторінках «Киевских Откликов»: «Статтю цю, першу в Росії газетну статтю українською мовою, надруковано в ч. [...] «Киевских Откликов», з [...] жовтня, першому, що вийшло по погромі» (Єфремов, 2011, с. 607). С. Єфремов пишався, що за «число газети з українською статтею заплачено по 5 карб. — ціна тоді нечувана» (Єфремов, 2011, с. 607). Ця публікація автора мемуарів мала потужний громадський розголос не тільки в Наддніпрянській Україні, а й за її межами, зокрема, у Західній Україні: «Ф. П. Матушевський, що був у Львові, оповідав приїхав-

ши, яке враження це перше українське слово зробило за кордоном: читав її голосно в Науковому товаристві перед гуртком випадкових слухачів Франко, усе проказуючи: «Так от як пишуть теперка в Росії!» (Єфремов, 2011, с. 607). Після цієї публікації українською мовою було надруковано ще кілька статей, і не лише С. Єфремовим: «... З київських газет містило ще по-українському статті «Киевское Слово», що перейшло тоді до соціал-демократичної редакції; у Херсоні кілька статтів у «Юге» надрукував Гр. Коваленко-Коломацький, траплялось іноді дещо й по інших виданнях» (Єфремов, 2011, с. 607). Проте всі ці факти С. Єфремов розглядав як локальні й випадкові. Для нього й багатьох інших свідомих українців постало нагальне завдання: «Не в прийми до сусідів іти, а закладати підвалини під власну хату» (Єфремов, 2011, с. 607).

Автор спогадів згадував, що хата відомого громадського діяча, мецената, видавця та публіциста Є. Чикаленка (1861 — 1929) у Києві стала тим об'єднавчим центром української інтелігенції, яка вирішила не гаючись взятися за роботу, щоби швидко налагодити видання власної українськомовної газети. Згоду на це дали й «демократи», і «радикали», між якими до цього існувала велика недовіра, а внаслідок незборимі протиріччя й суперечності: «Справу ми всі вважали негайною, питанням, коли хочете, національної честі» (Єфремов, 2011, с. 607). Учасники зібрань у Є. Чикаленка (Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький, Є. Симиренко, В. Леонтович та ін.), прагнули розв'язати проблему видання українськомовної газети якомога швидше, буквально протягом кількох днів. Царський маніфест від 17 жовтня нібито давав їм такі можливості, адже згідно з цим офіційним документом цензуру в Російській імперії було скасовано, але все це виявилось ілюзією, насправді цензура продовжувала існувати й видавати українськомовну газету не дозволялося. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що жодна друкарня не погоджувалася друкувати нову газету, та ще й українською мовою: «Ми пробували були розпочати видання української газети «явочним порядком», нікого не питаючись, але для цього треба було дрібницю — друкаря, який би згодився друкувати» (Єфремов, 2011, с. 608). Проте ніхто не брався за друк газети українською мовою.

С. Єфремов згадував: «Ми кидалися з однієї друкарні до другої — і нічого не виходило. Всюди нам радили почекати трошки, поки вийде новий закон про друковане слово» (Єфремов, 2011, с. 608). Із заздрістю київська інтелігенція дивилася на Лубни, де явочним порядком виходила газета «Хлібороб»: «А втім, на 5-му числі цей непорядок і в Лубнах припинено й недогляд виправлено» (Єфремов, 2011, с. 608). Видання «Хлібороба» було заборонено. Проте свідомі українці в Києві не заспокоїлися: «Мало не щодня збирались ми — Чикаленко, Грінченко,

Мод. Левицький, «віковики», щоб обрідитись про ту чи иншу деталь, притягнути того чи іншого співробітника» (Єфремов, 2011, с. 608).

С. Єфремов у спогадах розповів про нелегкий шлях пошуку кадрів для майбутньої української газети. Далеко не всі погоджувалися на співпрацю. Дізнавшись, що в Києві знаходиться Максим Славинський (1868 — 1945), котрий мав досвід роботи редактора щоденної газети в Катеринославі, автор спогадів пригадав, як він ходив до нього і просив відвідувати зібрання в Є. Чикаленка. М. Славинський, очевидно, відмовився працювати в майбутній українськомовній газеті. У тому ж 1905 році він перебрався до Санкт-Петербурга, де як представник громади українців у російській столиці, налагодив співпрацю з депутатами першої Державної Думи від України й невдовзі став редактором газети «Украинский Вестник», що представляла Українську парламентську громаду і Державну Думу.

На зібраннях у Є. Чикаленка вирішували, хто має бути видавцем нової газети. Сходилися на тому, що видавцем має стати сам Є. Чикаленко, але йому потрібні помічники. Гадали, що слід залучити до цього В. Симиренка та В. Леонтовича, який мав важелі впливу на В. Симиренка, що був його дядьком. Окремі наради відбувалися не лише в оселі Є. Чикаленка, а й на квартирі в письменника Б. Грінченка, у того ж С. Єфремова, а також і в будинку самого В. Симиренка, що знаходився на вулиці Трьохсвятительській. Мемуарист зазначав: «Всі ми сходилися на тому, що треба видавати газету. Були думки про тижневу і про щоденну» (Єфремов, 2011, с. 608). Спершу С. Єфремову було доручено стати майбутнім редактором видання, а для цього попередньо треба було скласти кошторис газети, придумати її назву, дібрати співробітників, вирішити безліч різних господарських проблем. Сам автор спогадів зізнається, що «технічно був мало тоді знайомий із газетною справою, бо тільки зрідка писав у газетах, але ближче до справи не стояв ніколи» (Єфремов, 2011, с. 609). Йому довелося забігати до редакції «Киевского Слова», щоби познайомитися з роботою колективу редакції, контори та друкарні. Наслідки цих воєжів не раз обговорювалися на засіданнях. Виникла проблема з назвою нового видання. Після аналізу декількох варіантів назви, зупинилися на «Громадському Слові».

С. Єфремов згадував, що його душа не лежала до роботи в газеті, не хотілося йому бути також і її редактором. «Більш мене тягло завжди до журналу, і тип місячника здавався мені найкраще до моєї вдачі відповідним» (Єфремов, 2011, с. 609), — зізнавався він у спогадах. Водночас С. Єфремов спирався на підтримку Б. Грінченка: «На нашу спільну думку, газета нам, звичайно, дуже потрібна, але разом для розвитку чисто літературної продукції не менш потрібен і місячник» (Єфремов, 2011, с. 609). На пропозицію автора мемуарів, одночасно з

газетою домовилися видавати ще й журнал «Нове Життя». Після тривалих дискусій було вирішено, що С. Єфремов буде редагувати місячник, а Ф. Матушевський, який тоді ще перебував у Львові, після повернення стане редактором газети: «Ролі в газеті поділено було так: редактор — Матушевський, секретар — Козловський, який нам здався зразком акуратности, щоденні співробітники — Грінченко, Левицький, Чикаленко, Славинський та я — на статті вступні політичні, літературні та ін.; Ярошевський Б. — на огляди закордонного життя; Самійленко В. — на фейлетон на злобу дня; М. М. Грінченко мала подавати матеріял фактичний, звістки з газет; на перекладницю телеграм узято М. Виноградову. Контору піддано М. Синицькому; експедицію мав вести К. Хохлич, випущений із тюрми по 17-му жовтня (Єфремов, 2011, с. 609–610). Ф. Матушевський (1869 — 1919) був відомим громадським діячем, публіцистом, журналістом. С. Єфремов знав його по спільній праці у видавництві «Вік» та «Киевской Старине». Друкувати першу українську газету «мали в друкарні С. Борисова, мого давнього співробітника по «Віку» (Єфремов, 2011, с. 609–610). На нарадах обговорювалася також майбутня винагорода журналістам: «Плата маленька — по 5 копійок за рядок, і відповідна плата редакторові та відділам» (Єфремов, 2011, с. 610). Продовжувалася дискусія про газету та журнал. При цьому ініціативна група віддавала перевагу організації видання газети, а журнал розглядався як додаток до неї.

Зразу ж по поверненню зі Львова, Ф. Матушевський погодився очолити газету і швидко взявся за роботу. Для редакції газети й журналу було винайнято приміщення на вул. Михайлівській, 7, «призначені люди зайнялись упорядкуванням його» (Єфремов, 2011, с. 610). За дорученням громади С. Єфремов написав програму обох видань. Проте цього виявилось замало: «... Мало не кожен пункт вимагав автентичного пояснення спеціально для В. М. Леонтовича. Діло в тому, що цей лагідний, симпатичний і делікатний чоловік, безперечний демократ з переконання, враз почувив у собі поміщицьку істоту і, наляканий аграрним рухом та страхом, що землю «видиратимуть», до кожного слова чіплявся і всюди бачив якусь задню думку, ману, нещирість, заспокоювання на словах з тим, що робити на ділі інакше» (Єфремов, 2011, с. 610). Усе це втягувало колектив у непотрібні дискусії. Ці дискусії з В. Леонтовичем тривали щодня: «... Найтерпеливіші з нас, я та Грінченко, починали іноді балакати гостро» (Єфремов, 2011, с. 611). Часом траплялися курйози: «Леонтович знов поставив питання: а що, як газета «підбурюватиме» селянство? Нам терпець уже зовсім уривався, і відповів на це питання Симиренко:

— Так же чує, що всі справи вирішатиме більшість. Коли більшість ухвалить підбурювати, — ну то й будемо підбурювати...» (Єфремов, 2011, с. 611). Коли ці слова учасники дискусії почули від старо-

го дідуся Самиренка, то розвеселилися, хоча наступний день знову розпочався із сакрального питання Леонтовича: «Усунути ж Леонтовича, обійтись цілком без нього було не можна тому, що від його участі залежала почасти й участь Самиренка як видавця, без якої ми не могли потягти щоденну газету, хоча крил надіям нашим, високим кажучи стилем, ще не посмалив тоді палючий сіроко дійсности» (Єфремов, 2011, с. 611).

12 листопада 1905 року з'явилися «Временныя правила о печати», які суттєво зміцнили позиції цензури в царській Росії. С. Єфремову одразу ж пригадалося пророцтво цензора Сидорова, який мовив: «Ви ще жалкуватимете за попередньою цензурою» (Єфремов, 2011, с. 611). Однак одразу були подані губернатору необхідні документи на дозвіл видання «Громадського Слова» та «Нового Життя». Проте дозволу так і не вдалося отримати. Підставою для відмови став параграф тимчасових правил, який дозволяв забороняти видання, у програмі яких були заклики до зміни існуючого в державі ладу. Коли С. Єфремов розмовляв із цензором Сидоровим про підставу відмови, той сказав: «Та, бачите, — сама мова у вас якась бунтівнича, революційна. Ну, от по-російському — «борьба», «борьба» собі, та й годі. А у вас «бо-роть-ба»! Як собі хочете, а це бринить надто по-революційному! Негарно, ні, що хочете кажіть, а негарно бринить це...» (Єфремов, 2011, с. 612). Такий підхід владних структур до реєстрації пропонованих видань українською мовою обурило ініціаторів: «Чикаленко як видавець обох видань зараз же накатав скаргу на губернатора до сенату» (Єфремов, 2011, с. 612). Однак усі розуміли, що справа може затягтися на роки. Як згадував С. Єфремов, «справді відповідь, і то негативна, прийшла щось 1908 чи 1909 року» (Єфремов, 2011, с. 612).

З проханням про дозвіл на видання газети й журналу довелося звернутися вдруге, видавцем було зазначено вже В. Леонтовича, а назви видань було злегка змінено: «Громадська Думка» і «Нова Громада». Редакції на той час уже були сформовані, контора готова до роботи. Розраховували на випуск газети 10000 накладом. Пропонувалося, крім звичних способів, розповсюджувати газету й журнал через залізниці та приватних агентів. Незадовго до Нового року В. Леонтовичу вдалося отримати дозвіл на видання «Громадської Думки» і «Нової Громади»: «Раз якось, перед Різдвом, коли ми сиділи всі в редакції, прибігає Володимир Миколайович (Леонтович. — О. Г.), засапавшись, з веселим обличчям і з паперами в руці — є документи! Ну, значить, можна буде вже починати» (Єфремов, 2011, с. 613).

Вихід першого числа газети був запланований на 31 грудня 1905 року. Редагувати його довелося гуртом, статті перечитували вголос, шліфуючи різні технічні деталі: «Перша вступна стаття — про наші завдання — була в мене вже давно виготовлена; Грінченко написав

огляд подій, що довели до російської революції; М. Левицький оцінював її з українського боку; <...>; Б. Ярошевський дав огляд міжнародних подій у світлі російської революції; В. Самійленко приніс дотепного фейлетону «Як я перейшов од слова до... думки»; М. Грушевський з Львова прислав на мої руки до першого числа дуже гарну статтю «Дорогою віків» — ретроспективний погляд на минуле, що привело до відродження української нації» (Єфремов, 2011, с. 613). Підготовка першого числа українськомовної газети сприймалася в колективі як свято: «... Перше число було цікаве, змістовне» (Єфремов, 2011, с. 613). Після свят С. Єфремов отримав коректу випуску газети, йому хотілося «самому прокоректувати статті до першого числа» (Єфремов, 2011, с. 613), що він і зробив, і «справді перше число «Громадської Думки» таки вийшло 31 грудня» (Єфремов, 2011, с. 613), але вже без С. Єфремова. 29 грудня 1905 року його було заарештовано. Спогади містять епізод про підготовку номера, коли їхній автор перед арештом у себе вдома читав коректу першого числа «Громадської Думки». Зокрема, він ще встиг виправити власну вступну статтю, фейлетон В. Самійленка, статтю М. Грушевського і, навіть, «написав вступну на новорічне число» (Єфремов, 2011, с. 620). А коли ліг відпочивати, то прийшли жандарми й заарештували його. У в'язниці С. Єфремова помістили в камері для політичних в'язнів. Про своє перебування в тюрмі він написав оповідання «Під новий рік», яке передав до публікації в «Громадській Думці».

Знаходячись в ув'язненні, С. Єфремов активно працював, написавши декілька статей і фейлетонів до газети. Його охоплювала радість від виходу «Громадської Думки», але нервувало те, що перше число поліція конфіскувала, а «друге, з того страху, вийшло таке бліде, без статтів» (Єфремов, 2011, с. 626).

«Громадська Думка», до виходу якої мав безпосереднє відношення С. Єфремов, стала першою щоденною українськомовною громадсько-політичною й культурно-просвітницькою газетою, яка виходила в Києві з 31 грудня 1905 до 18 серпня 1906 року. Після чергового жандармського обшуку вона була заборонена тодішньою владою. Спадкоємницею «Громадської Думки» стала газета «Рада», яка виходила в Києві з 1906 до 1914 року. Її редактором був усе той же Ф. Матушевський. Поки С. Єфремов перебував в ув'язненні, вдалося налагодити випуск літературно-наукового місячника «Нова Громада». Він виходив у Києві протягом 1906 року (всього з'явилося 12 номерів). Серед редакторів поруч з В. Леонтовичем та Є. Чикаленком значилося й ім'я С. Єфремова.

Висновки

Революційні події 1905 року в Російській імперії призвели до радикалізації настроїв у середовищі української інтелігенції, додали оптимізму на появу рідного слова на підросійських землях України.

Одним із варіантів стала публіцистика українською мовою. С. Єфремов із великою гордістю згадував, що його перша публіцистична праця рідною мовою була надрукована на сторінках російськомовної газети «Киевские Отклики» й отримала схвальні відгуки не тільки в наддніпрянській Україні, а й на Галичині. Про неї позитивно відгукувався І. Франко. Однак це був лише перший крок, гостро постало питання створення газети українською мовою. На зібранні в оселі Є. Чикаленка було вирішено негайно взятися до підготовки видання такої газети. На це погодились і «демократи», і «радикали», між якими до цього існували незборимі протиріччя й суперечності. Учасники зібрань гадали розв'язати проблему видання газети українською мовою досить швидко. С. Єфремов повинен був стати майбутнім редактором видання. Йому доручили скласти кошторис газети, внести пропозиції щодо її назви, підшукати співробітників. Перебравши декілька варіантів, газету вирішили назвати «Громадське Слово». На пропозицію автора спогадів, паралельно з газетою вирішили видавати журнал «Нове Життя». Після дискусій домовилися, що С. Єфремов буде редактором місячника, а Ф. Матушевський стане редагувати газету. Автор мемуарів написав програму обох видань. Проте дозволу газету українською мовою та журнал не вдалося швидко отримати, оскільки в програмі цензура знайшла нібито заклики до зміни існуючого в державі ладу. Довелося звернутися вдруге, злегка змінивши назви періодичних видань на «Громадську Думку» та «Нову Громаду». Цього разу дозвіл було отримано. Підготовка першого числа українськомовної газети сприймалася в колективі неначе свято.

С. Єфремов сам прокоректував статті до першого числа газети, яка побачила світ 31 грудня 1905 року, коли автор мемуарів уже перебував в ув'язненні. «Громадська Думка», до виходу якої мав безпосереднє відношення С. Єфремов, стала першою щоденною українськомовною громадсько-політичною й культурно-просвітницькою газетою, яка виходила в Києві до 18 серпня 1906 року. Протягом 1906 року також вийшло 12 чисел журналу «Нова Громада», у яких були матеріали, написані С. Єфремовим у царській тюрмі. Спогади цього автора «Про дні минулі» суттєво доповнюють історію української журналістики початку ХХ століття, розкривають непростий процес створення перших українськомовних видань.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Галич, В. М. (2021). Співпраця Сергія Єфремова із західноукраїнською пресою: мемуарна рецепція. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, 49, 3–19.
- Галич, О. А. (1991). *Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, poetика* [Монографія]. Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького.

- Галич, О. А. (2001). *Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи* [Монографія]. Знання.
- Галич, О. А. (2008). *У вимірах non fiction: щоденники українських письменників ХХ століття*. Знання.
- Галич, О. А. (2011). *Олесь Гончар у вимірах non fiction* [Монографія]. Книжковий світ.
- Галич, О. А. (2013а). *Документальна література та глобалізаційні процеси у світі* [Монографія]. Видавець В.С. Резніков.
- Галич, О. А. (2013b). *Fiction і non fiction у літературі: проблеми теорії та історії*. Видавець В.С. Резніков.
- Галич, О. А. (2015). *Глобалізація і квазідокументальна література* [Монографія]. Видавець О. Зень.
- Галич, О. А. (2020а). Громадсько-політичні та літературно-художні періодичні видання в юнацькому щоденнику С. Єфремова. *Український інформаційний простір*, 1(5), 163–178. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206118](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206118)
- Галич, О. А. (2020b). Журнал «Киевская Старина» в мемуарній рецепції С. Єфремова. *Український інформаційний простір*, 2(6), 102–118. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(6\).2020.219777](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(6).2020.219777)
- Галич, О. А. (2020с). Специфіка відтворення зовнішності та внутрішнього світу реальної особи в спогадах С. Єфремова. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*, 14, 27–36.
- Галич, О. А. (2021а). Періодика в дитячі, юнацькі та молоді роки С. Єфремова: мемуарний вимір. *Український інформаційний простір*, 1(7), 120–137. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233882](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233882)
- Галич, О. А. (2021b). Українське село кінця ХІХ століття в мемуарній рецепції С. Єфремова. В О. Г. Шостак (ред.), *Національна ідентичність в мові і культурі* (с. 51–56). Талком.
- Єфремов, С. (2011). *Щоденник. Про дні минулі: спогади*. Темпора.
- Меленчук, О. В. (2013). *Шевченковзнавчий дискурс Сергія Єфремова в контексті українського літературознавства* [Монографія]. Чернівецький національний університет.
- Михайлин, І. Л. (2003). *Історія української журналістики ХІХ століття*. Центр навчальної літератури.

REFERENCES

- Halych, O. A. (1991). *Ukrainska pysmennytska memuarystyka: pryroda, evoliutsiia, poetyka* [Ukrainian Literary Memoirs: Nature, Evolution, Poetics] [Monograph]. Kyivskiy derzhavnyi pedahohichniy instytut imeni O. M. Horkoho [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2001). *Ukrainska dokumentalystyka na zlami tysyacholit: spetsyfika, heneza, perspektyvy* [Ukrainian Documentary at the Turn of the Millennium: Specifics, Genesis, Prospects] [Monograph]. Znannia [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2008). *U vymirakh non fiction: shchodennyky ukrainskykh pysmennykiv XX stolittia* [In the Dimensions of Non Fiction: Diaries of Ukrainian Writers of the 20th Century]. Znannia [in Ukrainian].

- Halych, O. A. (2011). *Oles Honchar u vymirakh non fiction* [Oles Honchar in the Dimensions of Non Fiction] [Monograph]. Knyzhkovyi svit [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2013a). *Dokumentalna literatura ta hlobalizatsiini protsesy u sviti* [Documentary Literature and Globalization Processes in the World] [Monograph]. Publisher V.S. Rieznikov [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2013b). *Fiction i non fiction u literaturi: problemy teorii ta istorii* [Fiction and Non Fiction in Literature: Problems of Theory and History]. Publisher V.S. Rieznikov [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2015). *Hlobalizatsiia i kvazidokumentalna literatura* [Globalization and Quasi-Documentary Literature] [Monograph]. Publisher O. Zen [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2020a). Hromadsko-politychni ta literaturno-khudozhni periodychni vydannia v yunatskomu shchodennyku S. Yefremova [Social-Political and Literary-Artistic Periodicals in S. Yefremov Youth Diary]. *Ukrainian Information Space*, 1(5), 163–178. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206118](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206118) [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2020b). Zhurnal «Kyevskaia Staryna» v memuaranii retseptsii S. Yefremova [«Kievskaya Starina» Magazine in S. Yefremov Memorial Reception]. *Ukrainian Information Space*, 2(6), 102–118 [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(6\).2020.219777](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(6).2020.219777) [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2020c). Spetsyfyka vidtvorennia zovnishnosti ta vnutrishnoho svitu realnoi osoby v spohadakh S. Yefremova [Specification of Realization of External and Internal of Real Person's World in the Memoirs of S. Yefremov]. *Literatures of the World: Poetics, Mentality and Spirituality*, 14, 27–36 [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2021a). Periodyka v dytiachi, yunatski ta molodi roky S. Yefremova: memuarnyi vymir [Periodicals in Childhood, Adolescence and Youth of S. Yefremov: Memoir Dimension]. *Ukrainian Information Space*, 1(7), 120–137. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233882](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233882) [in Ukrainian].
- Halych, O. A. (2021b). Ukrainske selo kintsia XIX stolittia v memuaranii retseptsii S. Yefremova [Ukrainian Village of the end of the XIX Century in the Memoir Reception of S. Yefremov]. In O. H. Shostak (Ed.), *Natsionalna identychnist v movi i kulturi* [National Identity in Language and Culture] (pp. 51–56). Talkom [in Ukrainian].
- Halych, V. M. (2021). Spivpratsia Serhii Yefremova iz zakhidnoukraiinskoiu presoiu: memuarna retseptsii [Serhiy Yefremov's Collaboration with the Western Ukrainian Press: a Memoir Reception]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 49, 3–19 [in Ukrainian].
- Melenchuk, O. V. (2013). *Shevchenkoznachnyi dyskurs Serhii Yefremova v konteksti ukrainskoho literaturoznavstva* [Serhiy Yefremov's Shevchenko Discourse in the Context of Ukrainian Literary Studies]. Chernivtsi National University [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. L. (2003). *Istoriia ukrainskoi zhurnalistyky XIX stolittia* [History of Ukrainian Journalism of the XIX Century]. Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
- Yefremov, S. (2011). *Shchodennyk. Pro dni mynuli: spohady* [Diary. About the Past Days: Memories]. Tempora [in Ukrainian].